

# FELICIJA BORTKEVIČIENĖ – POLITIKĖ

## Liudas Subačius

Vilniaus Trakų Vokės vidurinė mokykla  
Vilnius Trakų Vokė secondary school  
Trampolio g. 5, LT-02232 Vilnius  
El. paštas: [l.subacius@yahoo.com](mailto:l.subacius@yahoo.com)

## Santrauka

### Esminiai žodžiai

### Įvadas

### 1905 metų revoliucijos veikėja

### Didžiojo Vilniaus Seimo organizacinio komiteto narė (1905 11 01 – 1905 12 05)

### Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo išvakarėse

### F. Bortkevičienės politinė veikla nepriklausomoje demokratinėje Lietuvoje

### F. Bortkevičienės požiūris į demokratijos ir diktatūros santykį

### Felicija Bortkevičienė ir komunizmas

### Išvados

## Santrauka

*Straipsnyje pirmą kartą istoriografijoje išsamiau apžvelgiama vienos žymiausių XX a. pirmosios pusės visuomenės veikėjų – Felicijos Bortkevičienės politinė veikla. Remiantis amžininkų atsiminimais, nagrinėjamas jos vaidmuo 1905 m. revoliucijos ir po jos vykusio Didžiojo Vilniaus Seimo metu. Vertinama, kokios pozicijos F. Bortkevičienė laikėsi Lietuvos geopolitikos atžvilgiu 1917 m. Rusijos lietuvių suvažiavime ir po jo. Aptariamas jos dalyvavimas politiniame Lietuvos gyvenime 1918–1926 m. Pateikiama F. Bortkevičienės laikysena A. Smetonos autoritarinio režimo ir jį lydėjusių komunistinių nuotaikų įsivyravimą liaudininkų gretose atžvilgiu.*

**Esminiai žodžiai:** revoliucija; Didysis Vilniaus Seimas; Rusijos lietuvių suvažiavimas; Steigiamasis Seimas; valstiečiai liaudininkai; diktatūra; demokratija; kultūrbolševizmas; Lietuvos Laisvos Darbo Respublikos kūrimo programa.

## Įvadas

Nepriklausomą Lietuvą nepaprastai sudėtingomis XX a. pradžios sąlygomis kūrė siauras būrelis iš valstiečių kilusių jaunų inteligentų vyrų. Tarp jų buvo ir kelioms moterims, kai kurios netgi bajoriškos kilmės: G. Petkevičaitė-Bitė, Žemaitė, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, S. Pšibiliauskienė-Lazdynų Pelėda, G. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana. Tačiau ryškiausia iš jų buvo Felicija Povickaitė-Bortkevičienė (1873–1945 m.), nuopelnais mūsų tautos atgimimui, kultūrai pralenkusi daugelį to meto garsių vyriškos giminės atstovų.

Išauklėta meilės lietuvybei dvasia, F. Bortkevičienė visas savo jėgas atidavė tautiniam kultūriniam Lietuvos atgimimo judėjimui. Jos gyvenimo tikslą galima nusakyti trimis žodžiais: šviesti – padėti – gelbėti<sup>[1]</sup>. Būdama vos 21 metų ji sėkmingai įsilieja į G. Petkevičaitės ir J. Juškytės organizuojamą „Žiburėlio“ draugiją, kuri šelpė neturtingus, bet gabius mokinius. 1899 m. ištekėjusi už inžinieriaus Jono Bortkevičiaus ir apsigyvenusi Vilniuje, pasineria į visuomeninę veiklą. Priklauso slaptam „Dvylikos Vilniaus apaštalų“ būreliui. Aktyviai dalyvauja renginiuose lietuvybei Vilniuje skleisti. 1902 m. pakeičia suimtą nuolatinį Vilniaus knygnešį Motiejų Baltūšį. 1904–1906 m. aktyviai įsilieja į revoliucinę veiklą. Nuo 1906 m. rūpinasi Lietuvos demokratų partijos laikraščių leidimu. 1904–1914 m. organizuoja „Kankinių kasos“ veiklą. 1915–1918 m. – „Lietuvių globos“ organizacijos primininkė<sup>[2]</sup>. 1915 m. tampa Vilniaus masonų ložės „Lietuva“ narė;<sup>[3]</sup> 1921–1922 m. – Lietuvos valstiečių sąjungos atstovė Steigiamajame Seime. 1922–1935 m. – valstiečių liaudininkų centro komiteto narė. 1920–1940 m. – akcinės bendrovės „Varpas“ direktorė. 1926 m. vasarą – kandidatė į prezidentus<sup>[4]</sup>. 1919–1939 – aktyvi Moterų globos draugijos narė. 1941–1944 m. – pagrindinės antihitlerinės veiklos dalyvė...<sup>[5]</sup>

Apžvelgti visą F. Bortkevičienės veiklą reikėtų atskiros monografijos. Todėl šiame straipsnyje apie ją kalbėsime tik kaip apie politikę.

Ilgą laiką neliesta F. Bortkevičienės gyvenimo istorija 1993 m. visuomenei buvo pristatyta ją asmeniškai pažinojusio J. Būtėno biografinėje apybraižoje „Gyvenusi kitiems“. Apie F. Bortkevičienę rašyta R. Janušo, K. Skliutausko, J. Daugėlos, R. Narbutaitės, Ž. Kriauciūnienės, J. Rudoko, E. Bielskienės, A. Steponaitienės, J. Bulotos, išievių J. Kilnos, R. Skipičio ir kitų autorių bendresnio pobūdžio straipsniuose<sup>[6]</sup>. Juose F. Bortkevičienė pristatoma kaip labdaros organizatorė, „Lietuvos ūkininko“, „Lietuvos žinių“ leidėja ir redaktorė, kalinių globėja ir pan. Susidaro įspūdis, kad apie F. Bortkevičienę, kaip politikę, kalbėti vengiama. Išimtis yra V. Jurėnienė, kuri savo tyrimuose pamini F. Bortkevičienės veiklą Didžiojo Vilniaus Seimo (1905 m.) ir Steigiamojo Seimo (1921–1922 m.) metu<sup>[7]</sup>.

## 1905 metų revoliucijos veikėja

F. Bortkevičienės politinės veiklos pradžią galime sieti su Lietuvos demokratų partijos (toliau – LDP) įkūrimu 1902 m. spalio 17 d. Pastebėtina, jog LDP programos reikalais buvo posėdžiaujama Felicijos ir Jono

Bortkevičių namuose. Nieko keista, juk iki pat 1905-ųjų revoliucijos ir jos metu šie namai buvo viešojo lietuvių gyvenimo centras, ir visa, kas vykdavo Vilniuje, sulaukdavo juose didesnio atgarsio<sup>[8]</sup>.

1905 m. pradžioje Lietuvą pasiekė Rusijoje kilusios revoliucijos banga. Miestuose ir miesteliuose prasidėjo mitingai bei demonstracijos, kurios neretai baigdavosi susidūrimais su policija ir kariuomene. Lietuvoje revoliucija nusidažė nacionalinėmis spalvomis: žmonės atstatydavo rusų valdininkus, mokytojus, į jų vietas skirdami savus, lietuvius. Spalio mėnesį visoje Rusijoje, taip pat ir Lietuvoje, prasidėjus visuotiniam politiniam streikui, caras spalio 17 d. paskelbė manifestą, žadėjusį demokratines laisves ir įstatymų leidžiamosios Dūmos sušaukimą<sup>[9]</sup>.

LDP, kurios centro komiteto nare buvo F. Bortkevičienė, tuomet rodė itin didelį aktyvumą. „Varpas“ niekuomet nebuvo taip gyvas, kaip anuo metu, reagavo į visus svarbesnius įvykius, griežčiausiai peikdavo oportunistų apsireiškimus. Išleista ir išplatinta tūkstančiai atsišaukimų. Pats platinimas buvo labai gerai organizuotas, todėl atsišaukimai pasiekdavo tolimiausias vietas. Tuomet man pačiai tekdavo dažnai važinėti literatūros Tilžėn ir Kybartuosna, kur susidurdavau su Vincu Kapsuku, tada socialdemokratu – atskalūnu, „Draugo“ organizacijos vadu. Buvome susitarę, kad jis kartu su savo literatūra pristatinės Lietuvos Demokratų partijos literatūrą už tam tikrą atlyginimą, kurį aš turėčiau susimokėti kitam kontrabandininkui. Kadangi buvo pastebėta, kad socialdemokratams dažnai savo partijos tikslams dažnai pasinaudodavo LDP kuopomis, ką ir pats Kapsukas prisipažino, tai aš nenutraukiau ryšių su kitais kontrabandininkais ir jam pasakiau apie ne kurių socialdemokratų elgesį, kartu nurodžiau, LSDP fanatikai sudegindavo atimtą iš žmonių LDP literatūrą“, – minint 20-ąsias Didžiojo Vilniaus Seimo metines prisiminimais dalijosi F. Bortkevičienė. Sutikdamas su F. Bortkevičienės išsakyta bendros LSDP ir LDP revoliucinės veiklos idėja, V. Kapsukas netoleravo tokių LSDP fanatikų veiksmų<sup>[10]</sup>.

Bandant suvienyti LSDP ir LDP jėgas, rengti šių partijų pasitarimai. Vienas įvyko 1904 m. pabaigoje (susirinkimo organizatoriaus ir vietos sužinoti nepavyko)<sup>[11]</sup>. Kitas susitikimas, surengtas F. Bortkevičienės iniciatyva, 1905 m. kovo mėn. įvyko jos bute, tuomet labiau žinomame kaip pažangios inteligentijos susirinkimų vieta. Susirinko pilnas salonas dalyvių: jame dalyvavo dr. J. Bagdonas, V. Kapsukas, P. Višinskis, K. Grinius, S. Kairys, J. Vileišis ir kiti<sup>[12]</sup>. Buvo aptariamas bendros politinės veiklos klausimas. Susitikime LSDP ir LDP partijos susitarė kartu kovoti prieš carizmą ir vieni kitiems nekenkti. Panašių F. Bortkevičienės rengtų susitikimų būta ir daugiau.

Kaip matome, drąsos ir apskrumo šiai energingai moteriai tikrai netrūko. Būdamą viena iš 1905 m. susikūrusios moterų sąjungos vadovių, F. Bortkevičienė, kartu su kitomis sąjungos narėmis, surinko 230 parašų ir 1905 m. birželio 30 d. išsiuntė į Maskvą protestą prieš Bulygino rengiamą valstybės Dūmos rinkimų įstatymo projektą. Jame taip pat pakartojo ir savo programos 1-ąjį punktą: iškovoti autonomiją Lietuvai etnografinėse ribose su Seimu Vilniuje, išrinktu visuotiniu, lygiu, slaptu, tiesioginiu balsavimu. Šis punktas nepraėjus nė pusei metų, aktyviai veikiant F. Bortkevičienei, bent iš dalies buvo įgyvendintas<sup>[13]</sup>.

### **Didžiojo Vilniaus Seimo organizacinio komiteto narė (1905 11 01 – 1905 12 05)**

Į 1905 m. lapkričio mėn. išrinktą Organizacinį suvažiavimo komitetą Didžiajam Vilniaus Seimui šaukti įėjo dvi moterys: F. Bortkevičienė ir O. Sapkauskaitė. Dėl nesutarimų organizaciniame komitete F. Bortkevičienė, kartu su A. Domaševičiumi ir V. Sirutavičiumi, norėjo iš jo pasitraukti, tačiau LDP lyderis P. Višinskis įtikino ją likti<sup>[14]</sup>. Šis faktas rodo, kad F. Bortkevičienė tuomet buvo itin svarbus ir įtakingas asmuo Lietuvos demokratų partijoje ir apskritai visuomenėje.

Suvažiavimo metu buvo įkurta Lietuvos valstiečių sąjunga (toliau – LVS), kurios centro komiteto reikalų vedėja tapo F. Bortkevičienė<sup>[15]</sup>. Jos iniciatyva sąjunga Seimui pasiūlė į rezoliuciją įtraukti punktą, kuriame būtų įteisintas abiejų lyčių lygiateisiškumas. Valstiečių sąjungos pasiūlymu 1-ajame Lietuvos autonomijos punkte buvo numatyta: „Reikalauti Lietuvai autonomijos su Seimu Vilniuje, išrinktu visuotiniu, lygiu, slaptu, tiesiu balsavimu, neskiriant lyties, tikėjimo, tautybės“<sup>[16]</sup>.

Labai vertingi F. Bortkevičienės bendražygių atsiminimai, apibūdinantys jos veiklą Didžiojo Vilniaus Seimo metu. E. Galvanuskas, prisimindamas suvažiavimą, memuaruose apie F. Bortkevičienę rašė: „...čia ir vėl nenuilstanti darbininkė p. F. Bortkevičienė, kuriai užkraunami visi praktiniai darbai ir kurios visur pilna. Ji kalba mažai, bet ją surasi prie kiekvieno darbo“<sup>[17]</sup>.

Didžiojo Vilniaus Seimo tvarkdario A. Rusecko teigimu, organizacinio komiteto narė F. Bortkevičienė itin daug nuveikė užtikrindama konstruktyvų darbą ir tvarką posėdžių metu. Ji ir kiti LDP lyderiai nuolat vedė derybas su LSDP, kad jie nesinaudotų nepriimtinais įtikinėjimo metodais: švilpimu, trypimu, mojavimu kėdėmis aplink galvą ir pan.<sup>[18]</sup>

Z. Toliušis F. Bortkevičienę prisiminė kaip Didžiojo Vilniaus Seimo pirmininko J. Basanavičiaus saugotoją nuo tuometinio Vilniaus generalgubernatoriaus – Freze, kuris, pasak pačios F. Bortkevičienės, labai norėjo paveikti DVS nutarimus ir siuntė pas J. Basanavičių mandagius valdininkus, su kuriais pastarasis nenorėjo gadinti santykių<sup>[19]</sup>. Toks susitikimas galėjo sudrumsti normalią posėdžių eigą. Todėl F. Bortkevičienė, pasitelkusi savo vyrą ir LSDP narį V. Sirutavičių, nė iš tolo neprileido Freze pasiuntinių prie DVS pirmininko<sup>[20]</sup>.

G. Petkevičaitė, prisimindama Didįjį Vilniaus Seimą ir F. Bortkevičienės vaidmenį jame, rašė: „Didžiajame Seime savo akimis išvydau, kiek iniciatyvos, energijos, pasiaukojimo dėjo tada F. Bortkevičienė <...> Nors viešai susirinkime ji balso nekėlė, bet puikiai orientavosi to meto politiniuose klausimuose, nesiliovė tartis su atskirais veikėjais ir remti juos naudingais, svarbiam susirinkimui, nurodymais ir patarimais.

Be to, Seimo dalyvius, grįžtančius į kaimą, aprūpino kiekvieną skyrium reikalingais spaudiniais, ypač dienos įvykiams ir seimo nutarimams pašvęstu „Lietuvos Ūkininko“ numeriu“<sup>[21]</sup>. Negailėjo niekam duoti nurodymų gyvu žodžiu ir padrašinių stoti į kovą už savo tautos skriaudas: po Seimo F. Bortkevičienė, „įteikusi revoliucinės literatūros išsiuntė mane su Pranu Siūleliu Trakų apskritin vykdyti gyvenime Seimo nutarimų: šalinti policininkų, rusų pastatytų viršaičių ir kitų rusų ponų“, – prisimena Danielius Alseika<sup>[22]</sup>.

Taigi, kaip matome iš Didžiojo Vilniaus Seimo amžininkų atsiminimų, mūsų dienų istorikų tyrinėjimų, F. Bortkevičienės įnašas į vieno iš svarbiausių XX a. lietuvių suvažiavimų organizacinį darbą tikrai nemažas. F. Bortkevičienė, būdama Didžiojo Vilniaus Seimo organizacinio komiteto narė, rūpinosi didžiąja dalimi praktinių darbų. Sunku nusakyti visuomenininkės neginčytiną įtaką ir svarbą Lietuvos demokratų partijai dalyvaujant organizacinio komiteto veikloje ir suvažiavimo posėdžiuose. Visuomet pasisakydama už vyrų ir moterų lygiateisiškumą, keldama Lietuvos autonomijos klausimą, F. Bortkevičienė nemėgo tuščiažodžiauti politinėse batalijose. Jai arčiau širdies buvo praktinė organizacinė veikla<sup>[23]</sup>. Būdama gera diplomatė, neretai taikydavo ir ramindavo Didžiojo Vilniaus Seimo posėdžių metu įsiauđrinusius dalyvius. Negailėjo naudingų patarimų, padrašinių stoti į kovą už tautos laisvę.

### **Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo išvakarėse**

1917 m. vasario mėn. revoliucijos metu streikavę darbininkai, maištavę kareiviai inspiravo Tarybų kūrimąsi. Kovo 15 d. imperatorius Nikolajus II atsisakė sosto ir valdžią perdavė laikinajai vyriausybei, vadovaujamai kunigaikščio Lvovo. Nuvertus caro valdžią ir susidarius laikinajai A. Kerenskio vyriausybei, iš pagrindžio išėjo ir visos lietuvių politinės srovės, partijos. Vasario 13 d. sudaryta Tautos pažangos partija, krikščionys demokratai, katalikai, socialdemokratai ir LDP<sup>[24]</sup>. Kovo 26 d. įvyko LDP (socialistų liaudininkų)\* Petrapilio srities steigimasis susirinkimas. Atsistojimu pagerbus žuvusiųjų už laisvę ir socializmą atminimą bei susirinkimo pirmininku pakvietus M. Januškevičių, F. Bortkevičienė (šiam susirinkime išrinkta į literatūros komisiją) apžvelgė partijos veiklą nuo jos pradžios iki 1914 m. vasarą prasidėjusio karo.

Kovo 13 d. įvyko steigiamasis Tautos tarybos susirinkimas. 1917 m. balandžio 19 d. pasitarime buvo nutarta 1917 m. gegužės 27 d. Petrapilyje sušaukti visų Rusijoje gyvenančių lietuvių Seimą, kuris pakeistų visam pasauliui politinį lietuvių visuomenės nusistatymą. Tuo reikalu buvo išleistas atsišaukimas ir išrinkta Lietuvių Tautos tarybos Seimui šaukti komisija, į kurią pateko ir F. Bortkevičienė.

Savaitę svarstęs Lietuvos ateities klausimus Rusijos lietuvių Seimas pateikė 3 rezolucijas. Daugiausia balsų surinko dešiniojo sparno rezolucija, reikalaujanti Lietuvai nepriklausomybės (140 balsų). Jai nepritarė socialdemokratai, Santara ir socialistai liaudininkai kartu su F. Bortkevičiene, kurie šalies ateitį siejo su autonomija Rusijos sudėtyje. Kairiojo sparno pasiūlytoji rezolucija gavo 132 balsus. Rezultatais nepatenkinti socialistai liaudininkai iš tolesnio Rusijos lietuvių Seimo darbo pasitraukė.

Birželio 3 d. pasibaigus Rusijos lietuvių suvažiavimui, Lietuvos ateities klausimas buvo diskutuojamas įvairiuose susirinkimuose ir spaudoje. Lietuvos ateities vizijos klausimu atsirado nesutarimų pačioje socialistų liaudininkų partijoje. Susidarė du sparnai – kairysis ir dešinysis. Dešiniojo sparno atstovai, kuriam priklausė ir F. Bortkevičienė, apgailestavo balsavę prieš Lietuvos nepriklausomybę, laikė tai partijos klaida ir nusidėjimu lietuvių tautai<sup>[25]</sup>.

1917 m. rugsėjo 14 d. antrojeje Socialistų liaudininkų partijos konferencijoje F. Bortkevičienė, M. Sleževičius, B. Matulionis, F. Kaupa ir A. Rimka iš partijos buvo pašalinti, nes atsisakė vykdyti jos programą. Iš eserinės Socialistų liaudininkų partijos „išmesti“ veikėjai 1918 m. naujai įkurtos Lietuvos socialistų liaudininkų partijos (toliau – LSLP) žurnale „Varpas“ aiškiai pasisako už Lietuvos nepriklausomybę. Partijos išdininko darbas patikėtas F. Bortkevičienei. Į 1917 m. spalio 18–20 dienomis Stokholme vykusią antrąją lietuvių konferenciją LSLP delegavo F. Bortkevičienę. Konferencijoje ji buvo vienintelė atstovė moteris. Fotografijoje matome ją sėdinčią tarp buvusio „Aušros“ redaktoriaus J. Šliūpo ir buvusio „Tėvynės sargo“ redaktoriaus dr. J. Tumo-Vaižganto<sup>[26]</sup>.

### **F. Bortkevičienės politinė veikla nepriklausomoje demokratinėje Lietuvoje**

1918 m. lapkričio mėn. suformuota pirmoji – A. Voldemaro – Vyriausybė neturėjo jokios ginkluotos jėgos, net savo saugumui užtikrinti. Dėl Vilniuje Rusijos pavyzdžiu besiorganizuojančių komunistų, vietinių lenkų, kviečiančių Lenkijos regentų tarybą užimti Lietuvą, sunkios ekonominės situacijos ministrų kabinetas atsidūrė pavojingoje padėtyje. Besitraukiančios vokiečių kariuomenės įkandin slinko komunistų armija, todėl Vyriausybė turėjo skubiai pakeisti visą programą ir pirmiausia organizuoti kariuomenę ginti kraštą nuo naujos invazijos<sup>[27]</sup>.

Gruodžio 20 d. didesnei ministrų kabineto daliai pasitraukus į užsienį, liaudininkai siekė paimti valdžią į savo rankas, tačiau, bijodami tokios didelės atsakomybės, norėjo sužinoti, ką apie tai mano socialdemokratai. Buvo sušauktas pasitarimas, jame dalyvavo dr. J. Alekna, F. Bortkevičienė, M. Sleževičius, J. Vileišis, B. Novickienė, M. Biržiška, S. Kairys, A. Janulaitis. Liaudininkams išdėsčius savo pozicijas, socialdemokratai pareiškė, kad jie negali sutikti, nes reikia atsiklausti žmonių nuomonės. Puikiai orientuodamasi sudėtinguose

ano meto įvykiuose, F. Bortkevičienė suprato, kad atsiklausti nėra kada<sup>[28]</sup>. Trejus metus Lietuvoje negyvenęs M. Sleževičius po ilgų pasitarimų sutiko sudaryti koalicinę Vyriausybę. Kaip matyti iš M. Sleževičiaus atsiminimų, jis gerai suprato prisiimtos atsakomybės našta: „Vaizdų vaizdai. Nelinksmi jie visi. Minčių mintys... irgi viena už kitą liūdnesnės, – ir tartum mušas valandas plaktukas, p. F. Bortkevičienės man su jaja atsisveikinant pasakyti žodžiai: „Laimėsi – gerai, pralaimėsi – prakeiks!“<sup>[29]</sup>.

M. Sleževičius, žinodamas neeilinius F. Bortkevičienės organizacinius gebėjimus ir matydamas puikų jos to meto situacijos išmanymą, savo Vyriausybėje jai buvo numatęs maitinimo ministrės postą. Tačiau šio sumanymo buvo priverstas atsisakyti dėl neigiamo Lietuvos Tarybos nusistatymo prieš moteris. Moterims visiška rinkimų teisė buvo suteikta Lietuvos Valstybės Tarybai 1919 m. lapkričio 20 d. priėmus Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymą<sup>[30]</sup>.

1920 m. rinkimuose į Steigiamąjį Seimą F. Bortkevičienė balotiravosi tiek Valstiečių sąjungos, tiek socialistų liaudininkų demokratų partijos sąrašuose. Ji buvo atsakinga už partijos finansinę veiklą ir agitacinę medžiagą, nes vadovavo „Lietuvos ūkininkui“ ir „Lietuvos žinioms“. Iškart į Seimą nepateko. Tik 1921 m. sausio 22 d. G. Petkevičaitėi atsisakius Seimo nario mandato, F. Bortkevičienė tapo Steigiamojo Seimo nare. F. Bortkevičienė dalyvavo rengiant Lietuvos universiteto statutą ir Ligonių kasų įstatymą. Vadinamojoje moterų frakcijos veikloje nepasireiškė. Norėdama atsidėti Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos, atsiradusios susijungus LVS ir LSLP (1922 m. lapkričio mėn.), spaudos organizavimui, iš Steigiamojo Seimo išstojo.

1926 m. šiai sąjungai laimėjus rinkimus į III Seimą, F. Bortkevičienė, kartu su G. Petkevičaitė, K. Griniumi ir A. Smetona, siekė prezidento posto<sup>[34]</sup>.

### **F. Bortkevičienės požiūris į demokratijos ir diktatūros santykį**

1902 m. įsikūrusi LDP, kurios ilgamete centro komiteto nare buvo F. Bortkevičienė, savo įstatuose skelbė: „LDP idealas yra <...> pačių gyventojų valdoma slapčiu, betarpišku, visuotiniu, paremtu ant lygybės pamato balsavimu“ (demokratijos pagrindas). Nors ilgainiui Lietuvos demokratų partija transformavosi į Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungą, anksčiau kelti idealai išliko. Išliko ir būnant valdžioje 1926 m. gegužės mėn. – 1926 m. gruodžio 17 d. Neišnyko, o galbūt net ir sustiprėjo demokratinę santvarką pakeitus diktatūrai...

1926 m. lapkričio mėn. gavęs slaptos medžiagos apie augančią perversmo grėsmę, J. Paleckis skuba informuoti liaudininkų vadovybės narę F. Bortkevičienę. „Išgirdusi naujienas Bortkevičienė užtikrino, kad vyriausybė jau žino apie krikdemų ir tautininkų planus. Jaudindamasi F. Bortkevičienė kalba apie dešiniuosius sąmokslininkus, tvirtindama, kad jie nieko nepasieksią. Krikdemų perversmo planus, su ašaromis akyse, F. Bortkevičienė pavadino piktavaliu „žaidimu“ valstybės likimu. Esą gali įvykti kruvini susirėmimai, kuriais pasinaudojusi Vokietija užimtų Klaipėdos kraštą, o Lenkija grasintų visai Lietuvai.

Pasiūlymus apie ginkluotus būrius ji sukritikavo. Esant dviem ginkluotoms stovykloms, susirėmimų neišvengtume, galėtų kilti pilietinis karas. Vyriausybei esą pakanka priemonių ir jėgų, bet kokioms dešiniųjų užmačioms sužlugdyti. Kas be ko, kariuomenėje yra nepatikimų asmenų, juos teks pašalinti, bet apskritai ten vyrauja sveika atmosfera, ir kariuomenė be dvejonių stos ginti vyriausybės ir demokratijos, likus mažiau nei 2 savaitėms iki A. Smetonos diktatūros įvedimo, kalbėjo F. Bortkevičienė“<sup>[35]</sup>.

Vis dėlto planuotas perversmas įvyko. 1926 m. gruodžio 17 d. pasibaigęs parlamentarizmo laikotarpis III Seime daugumą turinčiai (22 narius) LVLS neleido galutinai įtvirtinti demokratijos vertybių. (1926 m. gegužės 8, 9 ir 10 d. – 1926 gruodžio 17 d. valdymo laikotarpiu vienas iš pagrindinių jų nuveiktų darbų buvo karo padėties ir demokratinį laisvių suvaržymų panaikinimas<sup>[36]</sup>). Saugodami valstybės likimą valstiečiai liaudininkai taikiai užleido valdžią agresyviai nusiteikusiai „krikdemų – tautininkų“ jėgai<sup>[37]</sup>.

Kaip prisimena J. Paleckis, F. Bortkevičienėi demokratijos pralaimėjimas buvo skaudus smūgis. „1926 gruodžio 20 d. iš žurnalistų sužinojęs „Lietuvos Žinių“ redakcijoje aplankiau senutę Bortkevičienę, kuri dėl perversmo labai krintosi <...> F. Bortkevičienė man prisitarė, kad reikia nedelsiant įsijungti į kovą prieš fašistus. Trumpai pasitarę nusprendėme Rygoje leisti laikraštį „Liaudies balsas“.

- Ir vėl kaip carizmo, kaip spaudos draudimo laikais užsienyje spausdinsim laikraštį ir slapta platinsim Lietuvoje, liūdnai šypsodamasi kalbėjo F. Bortkevičienė. – Štai kovojome už nepriklausomybę, už demokratiją, o atėjo sukčių gauja ir sutrempė visas teises ir laisves...“<sup>[38]</sup>.

F. Bortkevičienė (kiek leido sąlygos) šiuo sunkiu Lietuvos valstybingumo momentu neliko pasyvia demokratijos „laidotuvių“ stebėtoja. Aktyvios šiuo klausimu ir jos leidžiamos „Lietuvos žinios“. 1926–1940 m. cenzūros varžomame dienraštyje prasarūsta tiesioginės (kritikuojama tautininkų ir A. Smetonos valdžia<sup>[39]</sup>) ir netiesioginės (aprašo įvairių pasaulio diktatūrų neigiamus padarinius<sup>[40]</sup>) „kritikos strėlės“ A. Smetonos įvestai diktatūrai. Už valdžios kritiką F. Bortkevičienė, kaip atsakingoji „Lietuvos žinių“ redaktorė, atsiperka baudomis, areštais. Ypač kritikuojamas A. Smetonos siekis savo naudai pakeisti demokratinę konstituciją ir dvarininkų naudai reformuoti 1922 m. žemės įstatymą.

### **Felicija Bortkevičienė ir komunizmas**

1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjunga, nesutikdama pasipriešinimo, okupavo Lietuvą ir per beveik du mėnesius inkorporavo į sovietinių respublikų sudėtį. Prie 1940 m. besąlyginės Lietuvos kapituliacijos ir „didžiojo lietuvių inteligentijos blūdo“<sup>[41]</sup>, be „supuvusio A. Smetonos režimo“, savo išskirtine veikla

prisidėjo sovietų diplomatai, anot istoriko Z. Butkaus, Baltijos valstybėse tarpukariu rezgę įvairias „intrigas“, ruošdami dirvą sovietizacijai<sup>[42]</sup>. Negalėdami platinti komunizmo užsienyje tiesiogiai per uždraustas vietines komunistų partijas, sovietai savo tikslus mėgino įgyvendinti per tarptautinį kultūrinį bendradarbiavimą – prisidengdami kultūra skleidė komunistines idėjas, vadinamąjį kultūrbolševizmą<sup>[43]</sup>. Šis sovietų planas puikiai pasiteisino. Nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio Europoje atsirado vis daugiau komunizmo „kultūrinių darbuotojų“, pirmiausia tarp kairiųjų pažiūrų inteligentų (dominavo rašytojai), savo veikla ir kūriniais skleidusių kultūrbolševizmą. Tokiu, iš šalies žiūrint „nekalto pobūdžio“ keliu, buvo formuojamas teigiamas sovietų įvaizdis ir ruošiamas dirva sovietizacijai. Pagrindiniai kultūrbolševizmo skleidėjai buvo asmenys, prijaučiantys sovietams ir komunistų partijai, palaikantys su ja ryšius. Tačiau kultūrbolševizmą propagavo ir nemaža dalis žinomų menininkų, kultūros ir visuomenės veikėjų, kurie patys nieko bendro neturėjo su komunistais, nepriklausė komunistų partijai<sup>[44]</sup>.

Valstiečiai liaudininkai komunizmo atžvilgiu nebuvo vieningi. Diktatūros sąlygomis subrendusi pamaina nebuvo atspari kultūrbolševizmo idėjoms, jau užmigdžiusioms didžiąją dalį visuomenės budrumo. 1939 m. išgyvenant dar vieną vyriausybės krizę, tautininkai pakvietė liaudininkus ir krikdemus sudaryti koalicinę vyriausybę. Šis klausimas buvo svarstomas M. Sleževičiaus bute. Susirinkime taip pat dalyvavo Jaunimo sąjungai atstovavęs J. Paleckis. „Prasidėjo gana ilga diskusija, kurią galima pavadinti ginču tarp senų valstybės išminčių ir jaunų karštagalvių. „Seniai“, kaip vadino Sleževičių, Bortkevičienę, Toliušį, tvirtino, kad nėra kitos išeities, reikia sutikti ir įeiti į vyriausybę. Jaunieji, tarp kurių buvau ir aš, norėjo pradėti nuo galvos ir reikalauti Smetonos pasitraukimo, kitaip vėl bus perstatinėjimas koalicijos priedanga“<sup>[45]</sup>, – prisimena būsimo Lietuvos laisvės „duobkasy“.

1939 m. spalio mėn. opozicinių politinių veikėjų susirinkime J. Paleckis pasiūlė nuversti A. Smetonos režimą ir iškelti programą už liaudies Lietuvą. Liaudininkui advokatui Šmulksčiui pažymėjus, kad iškeltos mintys vertos dėmesio ir pasiūlius parengti programą, niekas neprieštaravo. J. Paleckio su „užsidedimu“ parengtos programos (Lietuvos Laisvos Darbo Respublikos kūrimo programa) reikalavimai iš dalies atitiko pereinamojo nuo buržuazinės demokratinės santvarkos prie socialistinės, tarybinės santvarkos laikotarpio sąlygas. Iš esmės, kaip pripažįsta pats autorius, kaip jau žinoma, būsimoji 1940 m. vasaros įvykiai pas mus vystėsi pagal Lietuvos komunistų partijos programą<sup>[46]</sup>.

Norėdamas išdėstyti programą liaudininkų vadovybei, J. Paleckis 1939 m. spalio 7 d. nekviestas nuvyksta į uždara liaudininkų suvažiavimą. „Laikas buvo toks ypatingas ir opus, jog nutariau vis dėlto ten nueiti. <...> Matydamas, kad tas trumpas suvažiavimas – pasitarimas baigiasi, aš paprasčiau žodžio. Išėjęs kalbėti, ėmiau karštai įrodinėti, kad padėtis būtinai reikalauja padaryti galą fašizmui.

- Negalima taikytis su tokia padėtimi, kai liaudininkai, pasiuntę savo ministrus į vyriausybę, padeda stiprinti fašistinę santvarką ir apgaudinėti liaudį, sušukau įsikarščiaavęs. Nuaidėjo smarkūs plojimai. Tai dar labiau padaršino mane. Pareiškęs, kad kovai prieš fašizmą reikalinga aiški antifašistinė programa, paskaičiau Lietuvos Laisvos Darbo Respublikos kūrimo programą, kuri sulaukė taip pat gyvo pritarimo ir plojimų. Pasiūliau suvažiavimui apsvarstyti šią programą. Tada pašoko susijaudinusi Bortkevičienė:

- Išdėstytoji programa – tai bolševikų programa! Aš protestuoju prieš pasiūlymus, persisunkusius komunizmo dvasia, kuria užsikrėtęs Paleckis!

Salė neramiai gaudė. Grinius pusbalsiu kartojo: „Kokiomis jėgomis? Kur tos jėgos?“ Pirmininkaujantis Toliušis ramino įsikarščiausias senutę Bortkevičienę...“<sup>[47]</sup>.

Sena „varpininkė“, demokratė, kovotoja už Lietuvos laisvę, žinodama, kaip brangiai ji kainuoja, nepasidavė kultūrbolševizmo sukeltam „didžiajam lietuvių inteligentijos būdui“. Neprarado ir tik jai būdingo rūpinimosi nuteistaisiais. Lyg nebūtų liejusi pykčio suvažiavime, po keleto savačių kalėjime aplankė už demonstracijos prieš A. Smetoną inicijavimą kalintį J. Paleckį. 1941–1944 m. padėjo gestapo suimtiems žmonėms. Vokiečius išstūmus rusams, stengėsi padėti žmonėms išvengti sovietinės okupacijos represijų<sup>[48]</sup>.

1944 m. vasarą sugrįžę sovietų saugumiečiai F. Bortkevičienę ne kartą tardė. Kartais uždarydavo kelioms paroms į kalėjimą, kartais išsivesdavo iš namų ir po naktinio tardymo paleisdavo. Nuo tardymo pašlijo ir taip menka senos moters sveikata<sup>[49]</sup>.

1945 m. spalio 21 d. F. Bortkevičienė mirė.

## **Išvados**

1. F. Bortkevičienės tarpininkavimas tarp legalių ir nelegalių lietuviškų organizacijų, šifruotų pranešimų apie lietuvišką spaudos leidimą ir transportavimą, žinių apie areštuotus, įkalintus, sekamus lietuvių revoliucinio ir nacionalinio išsivadavimo veikėjus siuntimas, agitatorių aprūpinimas literatūra, pinigais, ginklais, jos dedamos diplomatinės pastangos bendram tikslui suvienyti konfrontuojančias LSDP ir LDP jėgas turėjo didelės reikšmės 1905 m. revoliucijos įvykiams Lietuvoje.

2. 1905 m. Didžiojo Vilniaus Seimo metu F. Bortkevičienė daugiausiai reiškėsi organizacinėje veikloje. Jos nusiteikimą reikalauti Lietuvai autonomijos atspindi oficialią Lietuvos demokratų partijos poziciją šiuo klausimu. Kaip moterų teisėms atstovaujanti talentinga politikė ji atsiskleidžia, pasiūlydama suvažiavimui įtraukti punktą, kuriame būtų įteisintas abiejų lyčių lygiateisiškumas.

3. 1917 m. Rusijos lietuvių Seime, Petrapilyje, F. Bortkevičienė balsavusi už Lietuvos autonomiją Rusijos sudėtyje supranta, kad tai yra klaida. Su keletu bendraminčių atsisakiusi vykdyti Lietuvai žalingus

nutarimus, iš partijos pašalinama. Tokiu būdu F. Bortkevičienė pasirodo kaip brandi valstybininkė, kuriai atsikuriančios Lietuvos valstybės interesai yra aukščiau už bet kokią partijos programą.

4. 1918 m. per plauką negavusi M. Sleževičiaus pasiūlyto į maitinimo ministrės portfelio, po trejų metų F. Bortkevičienė paragauja įstatymų leidžiamosios valdžios duonos Steigiamajame Seime. 1926 m. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungai laimėjus rinkimus į III Seimą, F. Bortkevičienė kartu su G. Petkevičaitė, K. Griniumi ir A. Smetona siekia prezidento posto. Toks aktyvus F. Bortkevičienės dalyvavimas aukščiausios valdžios institucijose rodo visuomenės pasitikėjimą ir aukštą valstybės vyrų įvertinimą.

5. Demokratijos pralaimėjimą F. Bortkevičienė vertino kaip smūgį laisvos Lietuvos visuomenės raidai. Aktyvi F. Bortkevičienės pozicija, kurią atspindėjo kritika tautininkų režimui, prisidėjo prie priešiško režimui politinių ir kultūrinių pajėgų bloko formavimosi.

6. Faktai liudija, kad, priešingai įsivyravusiam literatūroje ir istorijoje požiūriui, F. Bortkevičienė nepasidavė kultūrbolševizmo sukeltam didžiajam lietuvių inteligentijos „blūdui“. Turėdama kritišką nuomonę šiuo klausimu, jos neišsižadėjo iki gyvenimo pabaigos.

---

[1] Būtėnas, J. *Gyvenusi kitiems*. Kaunas, 1993, p. 8.

[2] Felicijos Bortkevičienės autobiografija. *LNB RS*. F. 68, 2.

[3] *Pažintis su Lietuva*. Kaunas, 1999, t. 1, p. 126.

[4] III Seimo stenogramos. 1926 06 07, I sesijos, 4 posėdis, - P. 2.

[5] Būtėnas, J. *Gyvenusi kitiems*. Kaunas, 1993, p. 8.

[6] Janušas, R. Atsiminimai ir paieškos. *Literatūra ir menas*. 1993, rugsėjo 18, p. 23; Skliutauskas, J. Kasdieninio gerumo brangakmeniai susilydę į vienos moters gyvenimą. *Lietuvos rytas*. 1993, rugsėjo 7, p. 23; Daugėla, J. Gyvenusi kitiems. *Ūkininkas*. 1993, Nr. 48, p. 2; Narbutaitė, R. F. Bortkevičienei 120. *Tarp knygų*. 1993, Nr. 8, p. 33; Kriaučiūnienė, Ž. Vargstančiųjų globėja. *Tiesa*. 1993, rugsėjo 29, p. 6; Rudokas, J. Du Felicijos Bortkevičienės gyvenimai. *Veidas*. 2003, rugpjūtis, Nr. 123, p. 40; Bielskienė, E. Moters stiprybė. *Panevėžio rytas*. 1994, sausio 5, Nr. 2, p. 6. Steponaitienė, A. Garbinga moteris. *Knygnešys*. 1991, Nr. 2, p. 20–21; Bulota, J. Nenulenkusi galvos. *Gimtas kraštas*. 1989, birželio 15, p. 5; Kilna, J. Prisiminkime F. Bortkevičienę. *Sėja*. Melrose Park. 1959, Nr. 6, p. 36; Skipitis, R. F. Bortkevičienę prisiminus. *Sėja*. Melrose Park. 1961, Nr. 6, p. 16.

[7] Jurėnienė, V. Lietuvos moterų judėjimo integralumas tautiniame judėjime. ([www.moterys.lt](http://www.moterys.lt)); F. Bortkevičienės vaidmuo feministiniame judėjime Lietuvoje. *Dvasinės vertybės žinių visuomenėje*. Vilnius, 2003, p. 24.

[8] Marcinkevičienė, D. *Įžymios Lietuvos moterys XIX a. antroje pusėje*. Vilnius, 1997, p. 163.

[9] Truska, L. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius, 1996, p. 43.

[10] Bortkevičienė, F. Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas. *Lietuvos žinios*. 1925, gruodžio 6, Nr. 276, p. 4.

[11] *Ten pat*.

[12] Toliušis, Z. F. Bortkevičienė. *LNB RS*. F. 66, 13, p. 14.

[13] Mašiotienė, O. *Moterų politinis ir valstybiniai tautiškas darbas 1907–1937 m.* Kaunas, 1938, p. 7.

[14] Toliušis, Z. F. Bortkevičienė. *LNB RS*. F. 66, 13, p. 14.

[15] Miknys, R. *LDP 1902–1915 m.* Vilnius, 1995, p. 53.

[16] Jurėnienė V. Lietuvos moterų judėjimo integralumas tautiniame judėjime. ([www.moterys.lt](http://www.moterys.lt));

[17] Iš 1905 m. Ernesto Galvanausko atsiminimų. *Lietuvos žinios*. 1925, gruodžio 11, Nr. 279, p. 3.

[18] Ruseckas, A. Prieš 20 metų (Vilniaus Seimą prisiminus). *Lietuvos žinios*. 1925, gruodžio 12, Nr. 280, p. 3.

- [19] Motieka, E. *Didysis Vilniaus Seimas*. Vilnius, 1996, p. 244–245.
- [20] Toliušis, Z. F. Bortkevičienė. *LNB RS*. F. 66, 13, p. 15.
- [21] Petkevičaitė, G. F. Bortkevičienės kaip moteries visuomenininkės tipas. *Raštai*. T. 6, - V. 1968, p. 699.
- [22] Alseika, D. Marijos Gimbutienės tėvas (<http://samogitia.mch.mii.lt/KULTURA/alseika.lt.htm>)
- [23] Paramskas, B. Humaniškumo idealistė. *Varpas*. JAV. 1970, Nr. 10, p. 90.
- [24] Būtėnas, J. *Gyvenusi kitiems*. Kaunas, 1993, p. 100.
- \* **Lietuvos socialistų liaudininkų sąjunga** – trumpai gyvavusi lietuvių politinė organizacija. Įkurta 1917 m. kovo 26 d. Petrapilyje eserų (socialistų revoliucionierių) ir trudovikų (darbiečių) frakcijų atstovų Valstybės Dūmoje M. Januškevičiaus ir P. Balio iniciatyva. 1917 m. balandžio 5 d. konferencijoje Lietuvos demokratų partijos 1914 m. programos pagrindu buvo priimta revoliucinė programa. Partijos spaudos organu tapo „Jaunoji Lietuva“. Žymiausi veikėjai – V. Bielskis, Felicija Bortkevičienė, Andrius Bulota, Mykolas Sleževičius, A. Sugintas, Žemaitė. 1917 m. gegužės 27 – birželio 3 d. Rusijos lietuvių Seime LSLP turėjo 90 atstovų iš 320. Seime rėmė Lietuvos autonomijos demokratinės Rusijos sudėtyje idėją.
- [25] Būtėnas, J. *Gyvenusi kitiems*. Kaunas, 1993, p. 101.
- [26] Būtėnas, J. *Gyvenusi kitiems*. Kaunas, 1993, p. 104.
- [27] Šapoka, A. *Lietuvos istorija*. Kaunas, 1936, p. 548.
- [28] Būtėnas, J. *Gyvenusi kitiems*. Kaunas, 1993, p. 105.
- [29] Būtėnas, J., Mackevičius, M. *Mykolas Sleževičius: advokatas ir politikas*. Vilnius, 1995. p. 75.
- [30] Jurėnienė, V. F. Bortkevičienės vaidmuo feministiniame judėjime Lietuvoje. *Dvasinės vertybės žinių visuomenėje*. Vilnius, 2003, p. 25.
- [31] *Trumpos Steigiamojo Seimo narių biografijos*. Klaipėda, 1924, p. 10.
- [32] Būtėnas, J. *Lietuvos žurnalistai: atsiminimai ir paieškos*. Vilnius, 1991, p. 20.
- [33] Jurėnienė, V. F. Bortkevičienės vaidmuo feministiniame judėjime Lietuvoje. *Dvasinės vertybės žinių visuomenėje*. Vilnius, 2003, p. 25.
- [34] *Ten pat*.
- [35] Paleckis, J. *Dviejuose pasauliuose*. Vilnius, 1983, p. 152.
- [36] [http://www3.lrs.lt/pls/inter/dba\\_intra.w5\\_show?p\\_r=283&p\\_k=1&p\\_b=3804](http://www3.lrs.lt/pls/inter/dba_intra.w5_show?p_r=283&p_k=1&p_b=3804)
- [37] Respublikos išlikimas – visų svarbiausias įstatymas. *Lietuvos žinios*. 1926, gruodžio 21, Nr. 290, p. 1.
- [38] Paleckis, J. *Dviejuose pasauliuose*. Vilnius, 1983, p. 164.
- [39] Ar tautininkai dalyvauja savivaldybių rinkimuose. *Lietuvos žinios*. 1931, rugsėjo 4.
- [40] Sturco, L. Diktatūra ir demokratija. *Lietuvos žinios*. 1927, sausio 10, p. 1; Diktatūrų bruožai. *Lietuvos žinios*. 1929, rugsėjo 30, p. 1; Tarptautinė demokratijos kova prieš diktatūrą. *Lietuvos žinios*. 1929, gruodžio 12, p. 1.
- [41] Truska, L. Pasimokyti galima tik iš kritiškai suvoktos istorijos. *Kultūros barai*. 2002, Nr. 7. p. 78.
- [42] Butkus, Z. SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940). *Darbai ir dienos*. 1998, Nr. 7, p. 154–157.
- [43] Tamošaitis, M. Lietuvos valdžios veiksmai kairiųjų inteligentų ir LKP atžvilgiu A. Smetonos autoritarinio valdymo metais (1927–1940 m). *Genocidas ir rezistencija*. Nr. 2 (įteiktas spaudai).

- [44] Tamošaitis, M. Lietuvos valdžios veiksmai kairiųjų inteligentų ir LKP atžvilgiu A. Smetonos autoritarinio valdymo metais (1927–1940 m). *Genocidas ir rezistencija*. Nr. 2 (įteiktas spaudai).
- [45] Paleckis, J. *Dviejuose pasauliuose*. Vilnius, 1983, p. 278.
- [46] Paleckis, J. *Dviejuose pasauliuose*. Vilnius, 1983, p. 294.
- [47] Paleckis, J. *Dviejuose pasauliuose*. Vilnius, 1983, p. 298.
- [48] Liupkevičius, J. Bortkevičienė Felicija Povickaitė. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius, 2003, t. 3, p. 372.
- [49] Paulavičienė, R. *XX a. Lietuvos mokytojai*. Vilnius, 1996, p. 13.